

Порівняльний аналіз розвитку комунікативної компетентності фахівця у період його первинної і вторинної професіоналізації

У статті подано результати дослідження психологічних особливостей розвитку комунікативної компетентності, її основних складових у психологів і педагогів у період їх первинної і вторинної професіоналізації.

Ключові слова: комунікативна компетентність, комунікативна діяльність, комунікативні вміння та навички, первинна професіоналізація, вторинна професіоналізація.

В статті представлені результати дослідження психологических особенностей развития коммуникативной компетентности, ее основных составляющих у психологов и педагогов в период их первичной и вторичной профессионализации.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, коммуникативная деятельность, коммуникативные умения и навыки, первичная профессионализация, вторичная профессионализация.

У наш час зростає значущість комунікативної компетентності передусім для діяльності фахівця. Адже комунікативна діяльність супроводжує будь-яку діяльність, у тому числі професійну, і потребує компетентності її суб'єкта – тим паче у професіях типу “людина – людина”. У зв'язку з цим комунікативна компетентність, за даними американського дослідника Д. Гоулмена, включається роботодавцями – поряд зі спеціальними знаннями і досвідом – у базову компетентність, потрібну працівникові для виконання дедалі складніших (зумовлених нинішнім суспільством інформаційного різноманіття) професійних завдань. Під тиском нових запитів і емпіричних результатів визріла потреба в науковому аналізі проблеми розвитку комунікативної компетентності особистості на різних етапах становлення фахівця, зокрема в період первинної і вторинної професіоналізації.

Комунікативна компетентність як визначальна складова професійної компетентності (у нашому випадку – це психолого-педагогічна компетентність) опосередковує реалізацію зумовлених фахом функцій. Вона охоплює цілу низку ієрархічно підпорядкованих компетентностей: *інформаційну* компетентність, що виражається у чіткій комунікації і правильному передаванні інформації; *мовленнєву*

компетентність, що включає культуру мови, правильність, виразність й естетичність мовлення; компетентність *соціальної взаємодії*, пов'язану зі встановленням контакту з іншими людьми, здатністю до залагодження конфліктів, умінням діяти злагоджено у спілкуванні; компетентність *у сприйманні та розумінні іншої людини*, невіддільну від рефлексивності й емпатійності суб'єкта спілкування.

Комунікативна компетентність, що являє собою складно організоване, внутрішньо суперечливе поєднання комунікативних знань, умінь і навичок суб'єкта комунікативної діяльності, об'єднує у своїй структурі три головних компоненти: *комунікативно-мовленнєвий, соціально-перцептивний та інтерактивний*, що містять ієрархічно підпорядковані їм здатності (або вміння): вміння вести розмову (спір), вміння сприймати і розуміти іншу людину, вміння соціальної взаємодії, вміння самопрезентації, здатність до володіння інтонацією, мімікою і пантомімікою тощо [Див. докладніше: 6].

Зважаючи на важливість володіння комунікативною компетентністю для досягнення ефективності професійної діяльності, ми поставили за мету дослідження визначення психологічних особливостей розвитку комунікативної компетентності у різних фахівців – педагогів і психологів – на етапах їх первинної і вторинної професіоналізації.

У дослідженні використано такі психодіагностичні засоби: методику вивчення комунікативних і організаторських вмінь (КОВ), методику оцінки способів реагування у конфлікті К. Томаса (адаптовану Н.В. Гришиною), тест “Вміння слухати”, тест “Вміння викладати свої думки”, тест “Взаємини з співрозмовником”, а також експертну оцінку для визначення сформованості характеристик комунікативної компетентності й опитувальник О.М. Кокуна для з'ясування особливостей професійного розвитку [1; 2; 5; 7].

В емпіричному дослідженні, яке проводилося в 2009–2010 рр., статистично опрацьовано дані психодіагностичного обстеження 56 фахівців, що перебувають на етапі первинної професіоналізації (віком від 23 до 30 рр.), і 49 спеціалістів, що перебувають на етапі вторинної професіоналізації (віком від 28 до 40 рр.), – педагогів і психологів. До вибірки фахівців-психологів увійшли психологи Подільського і Печерського районів м. Києва, психологи – викладачі і слухачі факультету перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців Київського університету ім. Б. Грінченка і Переяслав-Хмельницького педагогічного університету імені Г. Сковороди, а до вибірки фахівців-педагогів – вчителі гімназії №117, загальноосвітніх шкіл (І і ІІІ ступенів) №138 і №156 м. Києва, а також слухачі вищеназваного факультету.

Відтак, період *первинної професіоналізації* розкриває перед молодими фахівцями “нові смисли”, нові горизонти у становленні

професіоналізму і розвитку комунікативної компетентності, підґрунтям чого виступає реалізація нагромадженого на попередньому етапі адаптаційного потенціалу. В цей період спеціаліст вже набув базових [4], у тому числі комунікативних, знань і вмінь; він володіє психолого-педагогічною технікою, має певний досвід професійної діяльності і міжособистісної взаємодії (набуття досвіду для самостійного виконання професійної діяльності удвічі довше у педагогів, ніж у психологів – за результатами дослідження). У нього майже сформувався індивідуальний стиль діяльності і спілкування: у 60% психологів і у 52% у педагогів (див.: табл.1). У період первинної професіоналізації головним мотиваційним чинником стає якомога повніша реалізація своїх можливостей у професійній діяльності і спілкуванні, всебічне освоєння свого фаху через творче самовираження. Як показало дослідження, психологи перевершують педагогів за швидкістю освоєння ролі фахівця, набуття професійних навичок.

У свою чергу, на етапі *вторинної професіоналізації* досить високий рівень розвитку комунікативної компетентності забезпечує невинне зростання професіоналізму. Комунікативна компетентність як інструмент професійної діяльності педагогів і психологів слугує підґрунтям для створення і реалізації нових програм діяльності і спілкування у швидко змінюваних умовах життєдіяльності, сприяє ідентифікації з професійним співтовариством, становленню професійного менталітету. За ступенем вироблення такого менталітету педагоги (91,7%) перевищують психологів (69,5%). У міру зростання професіоналізму у психологів, порівняно з педагогами, більш інтенсивно посилюється інтерес до свого фаху. В цей період періодично і постійно дбають про підвищення власного професійного рівня сто відсотків педагогів і психологів (див.: табл.1).

Таблиця 1

Результати анкетування педагогів і психологів щодо розвитку характеристик професійної діяльності на етапах первинної і вторинної професіоналізації

№	Параметри	Рівні розвитку	Первинна професіоналізація		Вторинна Професіоналізація	
			Педагоги (n=26)	Психологи (n=31)	Педагоги (n=24)	Психологи (n=24)
1	Тривалість освоєння нової соціальної ролі фахівця	Дуже довго	–	–	–	5,9
		Довго	8,3	6,9	–	11,8
		Приблизно як усі	50,0	27,6	38,1	35,3
		Швидко	12,5	31,0	52,4	29,4
		Дуже швидко	29,2	34,5	9,5	17,6
		Усього	100	100	100	100

2	Тривалість набуття досвіду для самостійного виконання професійної діяльності	Дуже довго	–	–	–	–
		Довго	20,8	10,3	14,3	5,6
		Приблизно як усі	58,3	62,1	33,3	50,0
		Швидко	8,3	3,4	9,5	–
		Дуже швидко	12,5	24,1	42,9	44,4
		Усього	100	100	100	100
3	Сформованість індивідуального стилю професійної діяльності	Несформований	4,0	6,7	9,1	4,8
		Частково сформований	44,0	33,3	40,9	14,3
		Майже сформований	32,0	43,3	45,5	28,6
		Сформований	20,0	16,7	4,5	52,4
		Усього	100	100	100	100
4	Оцінка власного професійного рівня	Низький	–	–	–	–
		Нижчий від середнього	–	6,7	–	–
		Середній	60,0	60,0	45,8	39,1
		Вищий від середнього	36,0	30,0	45,8	56,5
		Високий	4,0	3,3	8,3	4,3
		Усього	100	100	100	100
5	Ступінь вироблення професійного менталітету, ідентифікації з професійним співтовариством	Не виробився	–	6,7	–	8,7
		Частково виробився	40,0	23,3	8,3	21,7
		Майже виробився	48,0	50,0	66,7	30,4
		Виробився	12,0	20,0	25,0	39,1
		Усього	100	100	100	100
6	Рівень творчого здійснення професійної діяльності	Не творча	–	16,7	–	11,8
		Частково творча	54,2	43,3	38,1	29,4
		Майже творча	45,8	30,0	57,1	52,9
		Повністю творча	–	10,0	4,8	5,9
		Усього	40	100	100	100
7	Інтерес до своєї професійної діяльності	Неістотний	4,2	–	–	–
		Малий	4,2	–	–	–
		Середній	20,8	36,7	12,5	–
		Сильний	54,2	33,3	75,5	56,5
		Дуже сильний	16,7	30,0	12,5	43,5
		Усього	100	100	100	100

8	Ступінь підвищення власного професійного рівня	Відсутнє	4,0	–	–	–
		Майже відсутнє	8,0	–	–	–
		Періодичне	48,0	55,2	25,0	26,1
		Постійне	40,0	44,8	75,0	73,9
		Усього	100	100	100	100
9	Якість власних взаємин з колегами	Дуже погані	–	–	–	–
		Погані	–	–	–	–
		Посередні	12,5	3,4	–	–
		Добрі	75,0	51,7	70,8	65,2
		Дуже добрі	12,5	44,8	29,2	34,8
Усього	100	100	100	100		
10	Якість власних взаємин з начальством	Дуже погані	–	–	–	–
		Погані	–	–	–	–
		Посередні	12,0	10,0	8,3	5,0
		Добрі	80,0	56,7	66,7	95,0
		Дуже добрі	8,0	33,3	25,0	–
Усього	100	100	100	100		

Узагальнення даних опитування досліджуваних-фахівців щодо розвитку у них характеристик, що визначають успішність професійної діяльності, дало такі результати (див.: табл. 1):

1. Стосовно показника сформованості професійної діяльності – “тривалість освоєння соціальної ролі фахівця” – на етапі *первинної професіоналізації* психологи перевершують педагогів за високою швидкістю набуття відповідних професійних навичок, а на етапі *вторинної професіоналізації*, навпаки, педагоги перевищують психологів за швидкістю опанування професіоналізму.

2. За такою характеристикою професійної діяльності як “тривалість набуття досвіду для самостійного виконання професійної діяльності”, і на етапі *первинної професіоналізації*, і на етапі *вторинної професіоналізації* більш як удвічі довше цей досвід набувають педагоги, ніж психологи. До того за швидкістю опанування цього досвіду психологи так само перевищують педагогів у період *первинної професіоналізації*.

3. На етапі *первинної професіоналізації* майже сформований і сформований “індивідуальний стиль професійної діяльності” у 60% психологів і у 52% педагогів, а на етапі *вторинної професіоналізації* відповідно: у 81% психолога і 50% педагогів, тобто у педагогів не спостерігається динаміки у формуванні професійного стилю.

4. Згідно з оцінюванням “власного професійного рівня”, на етапі *первинної професіоналізації* вищий від середнього і високий рівень мають 40% педагогів і 33,3% психологів, натомість на етапі *вторинної професіоналізації* – 54% педагогів і 60,8% психологів.

5. За показником “ступінь вироблення професійного менталітету, ідентифікації з професійним співавторством” психологи (70%) перевершують педагогів (60%) на етапі *первинної професіоналізації*, а на етапі *вторинної професіоналізації*, навпаки, – педагоги (91,7%) перевищують психологів (69,5%): першим вдалося майже виробити і повністю виробити такий менталітет.

6. На етапі *первинної професіоналізації* повністю творчий характер професійної діяльності мають 10% психологів і жодного педагога, а на етапі *вторинної професіоналізації* – відповідно 5,9% психологів і 4,8% педагогів.

7. Тим часом сильний і дуже сильний “інтерес до своєї професійної діяльності” притаманний на етапі *первинної професіоналізації* 71% педагогів і 63% психологів, натомість на етапі *вторинної професіоналізації* такий інтерес спостерігається у 88% педагогів і 100% психологів. Тобто у міру набуття професіоналізму у психологів, порівняно з педагогами, більш інтенсивно посилюється інтерес до свого фаху.

8. Про підвищення власного професійного рівня періодично і постійно дбають 88% педагогів і 100% психологів на етапі *первинної професіоналізації*, а на етапі *вторинної професіоналізації*, як зазначалося, фахівці ним опікуються стовідсотково.

9. Крім того, у міру підвищення професіоналізму стовідсотково зростає вправність у налагодженні взаємин з колегами і у педагогів, і у психологів. Майже такою самою вправністю характеризуються досліджувані фахівці й у налагодженні взаємин з керівниками.

З метою оцінювання відмінностей у розвитку комунікативної компетентності та її характеристик використано *t*-критерій Стьюдента. Результати оцінювання відмінностей у розвитку комунікативної компетентності та її складових у досліджуваних – психологів і педагогів – на етапі *первинної професіоналізації* свідчать про відсутність таких відмінностей щодо самого феномена та його комунікативно-мовленнєвих, соціально-перцептивних й інтерактивних складових, крім *вміння самопрезентації* ($pd^*0,031$). Це можна пояснити належністю обох категорій досліджуваних – і психологів, і педагогів – до професій типу “людина-людина”, а відтак – порівняно однаковими вимогами щодо комунікативної компетентності таких фахівців.

На етапі *вторинної професіоналізації* у фахівців-психологів і педагогів так само не зафіксовано відмінностей у розвитку комунікативної компетентності та її соціально-перцептивних й інтерактивних складових. Стосовно ж комунікативно-мовленнєвого компонента комунікативної компетентності цих фахівців спостерігаються відмінності у розвитку таких його складових: *загальні*

комунікативні вміння ($p \leq 0,005$), мовна компетентність ($p \leq 0,05$) і розумово-комунікативні здібності ($p \leq 0,01$).

Таблиця 2

Розвиток складових комунікативної компетентності у психологів і педагогів на етапах їх первинної і вторинної професіоналізації (у відсотках)

№	Складові	Рівні розвитку	Первинна професіоналізація		Вторинна професіоналізація	
			психологи (n=31)	педагоги (n=26)	психологи (n=24)	педагоги (n=24)
1.	Мовна компетентність	Дуже високий	32,1	33,3	20,8	50,0
		Високий	42,9	52,4	62,5	41,7
		Середній	21,4	14,3	16,7	8,3
		Низький	3,6	–	–	–
		Дуже низький	–	–	–	–
		Усього	100	100	100	100
2.	Комунікативні знання	Дуже високий	57,1	42,9	45,8	50,0
		Високий	17,9	52,4	37,6	45,8
		Середній	21,4	4,8	16,7	–
		Низький	3,6	–	–	4,2
		Дуже низький	–	–	–	–
		Усього	100	100	100	100
3.	Вміння соціальної взаємодії (узгодження дій у спілкуванні, злагодженість дій, улагодження конфлікту)	Дуже високий	42,9	38,1	45,8	29,2
		Високий	35,7	33,3	33,3	33,3
		Середній	17,9	23,8	12,5	29,2
		Низький	3,6	4,8	8,3	8,3
		Дуже низький	–	–	–	–
		Усього	100	100	100	100
4.	Вміння вести розмову (спір)	Дуже високий	42,9	23,8	33,3	45,8
		Високий	42,9	42,9	45,8	41,7
		Середній	7,1	28,6	12,5	8,3
		Низький	7,1	4,8	8,3	4,2
		Дуже низький	–	–	–	–
		Усього	100	100	100	100
5.	Вміння сприймати і розуміти іншу людину (вміння “читати за обличчям”, вміння розуміти психологічний стан співрозмовника)	Дуже високий	50,0	42,9	45,8	54,2
		Високий	32,1	28,6	37,5	29,2
		Середній	7,1	28,6	8,3	12,5
		Низький	10,7	–	8,3	4,2
		Дуже низький	–	–	–	–
		Усього	100	100	100	100

6.	Вміння самопрезентації	Дуже високий	57,1	23,8	37,5	41,7
		Високий	28,6	38,1	41,7	37,5
		Середній	7,1	28,6	16,7	8,3
		Низький	7,1	9,5	4,2	12,5
		Дуже низький	–	–	–	–
	Усього	100	100	100	100	
7.	Здатність до володіння інтонацією, мімікою, пантомімікою	Дуже високий	57,1	33,3	33,3	54,2
		Високий	25,0	47,6	45,8	29,2
		Середній	14,3	14,3	16,7	12,3
		Низький	3,6	4,8	4,2	4,2
		Дуже низький	–	–	–	–
	Усього	100	100	100	100	
8.	Розумово-комунікативні здібності	Дуже високий	42,9	42,9	37,5	54,2
		Високий	39,3	28,6	45,8	45,8
		Середній	14,3	28,6	16,7	–
		Низький	3,6	–	–	–
		Дуже низький	–	–	–	–
	Усього	100	100	100	100	

З таблиці 2 видно, що педагоги перевершують психологів за дуже високим і високим рівнями (у сукупності) розвитку комунікативної компетентності на етапі *первинної професіоналізації*. Водночас у цих представників соціономічних професій немає відмінностей за такими самими рівнями розвитку цього феномена на етапі *вторинної професіоналізації*.

Крім того, педагоги перевершують психологів за дуже високим і високим (у сукупності) рівнями розвитку таких складових *комунікативно-мовленнєвого компонента* комунікативної компетентності, як *мовна компетентність і комунікативні знання* на обох етапах професіоналізації, а на етапі вторинної професіоналізації – і за сформованістю здатності до володіння інтонацією, мімікою і пантомімікою. Водночас на етапі первинної професіоналізації психологи перевершують педагогів за дуже високим і високим рівнями розвитку *вміння вести розмову (спір)*, а на етапі вторинної професіоналізації, навпаки, педагоги перевищують психологів за розвитком цього вміння. Щодо сформованості *соціально-перцептивного компонента* значимо: розвиток у психологів *вміння сприймати і розуміти іншу людину* майже не змінюється у міру їх професіоналізації, тоді як у педагогів його розвиток підвищується на етапі вторинної професіоналізації. Тим часом *вміння соціальної взаємодії (інтерактивний компонент)* розвинені більшою мірою у психологів, ніж у педагогів на обох етапах професіоналізації; до того

ж у педагогів на етапі вторинної професіоналізації їх розвиток трохи сповільнюється. Як показало дослідження, підвищення чи зниження рівня розвитку комунікативно-мовленнєвої, соціально-перцептивної й інтерактивної здатностей як структурних компонентів комунікативної компетентності зумовлюються фаховими функціями і тими конкретними педагогічними чи психологічними завданнями, які розв'язуються професіоналами на певному етапі професійного становлення.

Таблиця 3

Міжкореляційні зв'язки у структурі комунікативної компетентності фахівців на етапах їх первинної і вторинної професіоналізації

№	Параметри	Коефіцієнт кореляції, за Пірсоном	
		Первинна професіоналізація	Вторинна професіоналізація
1.	Мовна компетентність	0,229	0,514 (p≤0,000)
2.	Комунікативні знання	0,527**	0,503 (p≤0,000)
3.	Вміння соціальної взаємодії (здатність до узгодження дій у спілкуванні, здатність до злагодженості дій, вміння залагоджувати конфлікт)	0,467**	0,373 (p≤0,009)
4.	Вміння вести розмову (спір)	0,255	0,481 (p≤0,001)
5.	Вміння сприймати і розуміти іншу людину (вміння "читати за обличчям", вміння розуміти психологічний стан співрозмовника)	0,310*	0,469 (p≤0,001)
6.	Вміння слухати	0,029	0,033 (p≤0,823)
7.	Вміння викладати свої думки	-0,024	-0,158 (p≤0,284)
8.	Здатність до налагодження взаємин із співрозмовником	0,018	-0,064 (p≤0,667)
9.	Комунікативні вміння	0,144	0,284 (p≤0,053)
10.	Здатність до самопрезентації	0,329*	0,477 (p≤0,001)
11.	Здатність до володіння інтонацією, мімікою, пантомімікою	0,385**	0,307 (p≤0,034)

Примітки: * – $P \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$.

Кореляційний аналіз (див.: табл. 3) дав можливість визначити взаємозв'язки у структурі комунікативної компетентності фахівців. Відтак, на етапі *первинної професіоналізації* показник комунікативної компетентності поєднаний статистично значущим позитивним кореляційним зв'язком з такими своїми характеристиками, як комунікативні знання, вміння соціальної взаємодії, вміння сприймати і розуміти іншу людину, здатність до самопрезентації і здатність до володіння інтонацією, мімікою і пантомімікою. Проте,

щодо мовної компетентності, вміння вести розмову (спір), вміння слухати, здатності до налагодження взаємин із співрозмовником, комунікативних вмінь (загальний показник) можемо говорити лише про тенденцію до такого взаємозв'язку. Тим часом на етапі *вторинної професіоналізації* всі названі характеристики мають статистично значущий позитивний кореляційний зв'язок (іноді – більш тісний) з комунікативною компетентністю – за винятком вміння слухати. Проте вміння викладати свої думки і здатність до налагодження взаємин із співрозмовником – через свою недостатню сформованість – не визначають розвиток комунікативної компетентності. Отже, всі основні складові: комунікативно-мовленнєва (на етапі первинної професіоналізації – здебільшого на рівні позитивної тенденції), соціально-перцептивна й інтерактивна – визначають розвиток комунікативної компетентності, і навпаки. До того ж зв'язки між ними більш тісні й розгалужені на етапі *вторинної професіоналізації*, що свідчить про підвищення сформованості цих складових у міру набуття педагогами і психологами професіоналізму.

Крім того, нормативність здатності до встановлення взаємин у міжособистісній взаємодії вища у педагогів, ніж у психологів, на етапі *первинної професіоналізації* і майже однакова у цих фахівців на етапі *вторинної професіоналізації*.

Водночас на етапі *первинної професіоналізації*, зокрема у психологів, такі способи реагування в конфлікті, як *співробітництво, пристосування*, а у педагогів типовими способами поведінки виступають *співробітництво, пристосування і компроміс* – останні виявляються у взаємодії на паритетних началах. Тим часом на етапі *вторинної професіоналізації* педагоги віддають перевагу передусім *пристосуванню* як способу врегулювання конфлікту й – певною мірою – *компромісу*; психологи так само схильні до *пристосування і компромісу* майже однаковою мірою. Але лише співробітництво є продуктивною поведінкою в конфліктній ситуації, бо обидва її учасники досягають успіху в реалізації своїх цілей.

Психологічне дослідження дало змогу дійти таких **висновків**:

1. Усвідомлення особистістю належності до співтовариства професіоналів є результатом тривалого і складного соціокомунікативного процесу, який поєднує фахову соціалізацію і розвиток самосвідомості, спрямований на вдосконалення передусім комунікативної компетентності як інструмента професійного зростання. Вдосконалення комунікативної компетентності ґрунтується на особистісному ставленні до професії та ціннісних орієнтаціях фахівця у сфері професійної і комунікативної діяльності, що виявляється у характері, тих чи тих способах (і засобах) міжособистісної взаємодії.

2. Як показало дослідження, всі основні складові: комунікативно-мовленнєва, соціально-перцептивна й інтерактивна – визначають розвиток комунікативної компетентності педагогів і психологів. Ці зв'язки у структурі комунікативної компетентності більш тісні й розгалужені на етапі вторинної, ніж первинної, професіоналізації, що свідчить про більшу сформованість цих складових у педагогів і психологів у міру набуття ними професіоналізму.

3. Психологічний супровід на етапі *первинної професіоналізації* полягає в допомозі у подальшому розвитку комунікативної компетентності, подоланні розбіжностей у конфліктних ситуаціях, навчанні вмінню повно і логічно викладати свої думки, вмінню слухати, розвитку здатності до налагодження взаємин із співрозмовником.

4. Психологічний супровід на етапі *вторинної професіоналізації* полягає в підтримці подальшого комунікативного зростання, навчанні способам продуктивної поведінки в конфліктній ситуації, сприянні підвищенню нормативності взаємин із співрозмовником, розвитку здатності до взаємоузгодження дій у системі “вихователів-вихованець”.

5. До шляхів досягнення фахівцями потрібних професійних і комунікативних якостей відносимо постійну *рефлексію* професійно-комунікативної діяльності, що забезпечує подолання проблемних ситуацій у діяльності, *корекцію* чи *відмову* від уже неефективного способу діяння, *безперервний творчий пошук* нових прийомів професійного і комунікативного вдосконалення, самокритичність і самоконтроль, розвиток культури спілкування, тренування відповідних якостей і вмінь.

Список використаних джерел

1. Энциклопедия психологических тестов. Общение, лидерство, межличностные отношения. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 1997. – 304 с.
2. Женская психология / Составитель к. п. н. Н.А. Литвинцева. – М.: АО Бизнес-школа “Интел-синтез”, 1994.
3. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебн. пособие. – 3-е изд. – М.: Академический Проект; фонд “Мир”, 2005. – 336 с.
4. Иванова Л.А. Інноваційні моделі управління процесом професійної підготовки педагогічних кадрів для роботи в дитячих оздоровчих таборах // Нові технології навчання: Зб. наук. праць. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2009. – Спец. вип. 59. – Ч.2. – С.133–137.

5. Кокун О.М. Теорія і практика обґрунтування вибору методичного забезпечення психологічного дослідження // Актуальні проблеми психології. – Т. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія / За ред. С.Д. Максименка. – К.: ІВЦ Держстандарту України, 2009. – Вип.9. – С.158 – 169.
6. Корніяка О.М. Сучасні підходи до вивчення комунікативної компетентності особистості // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – Вип.3. – С.294 – 316.
7. Психология личности: тесты, опросники, методики / Авторы-составители: Н.В. Киршева, Н.В. Рябчикова . – М.: Геликон, 1995. – 220 с.

The article is presented the research results: psychological peculiarities of development of communicative competence, its basic components of psychologists and teachers in the period of their primary and secondary professional formation.

Keywords: communicative competence, communicative activities, communicative abilities and habits, primary professional formation, secondary professional formation.

Отримано: 18.08.2010

удк 159.99

С.І. Корсун

Ознайомлення підлітків з історичними засадами професійного відбору

Стаття спрямована на розширення уявлення у підлітків про історичні передумови виникнення професійного відбору, про необхідність та практичну значимість професійного відбору до певних професій на сучасному етапі розвитку людства.

Ключові слова: професія, професійний відбір, профорієнтація, підліток, неповнолітній.

Статья направлена на расширение представления у подростков об исторических предпосылках возникновения профессионального отбора, о